

PAUL THOMPSON

Történelem és közösség

Végső soron mindenfajta történetírás társadalmi célkitűzéseken alapul. Ezért hagyták az utókorra a múltban a történelmet a szóbeli hagyomány és az írott krónikák útján, ennek köszönhető, hogy ma közalapítványok támogatják a hivatásos történészeket; hogy a gyermekeknek történelmet tanítanak az iskolákban; hogy virágzanak az amatőr történész körök; és ezért lehetséges, hogy a történelmi tárgyú, népszerűsítő könyvek keresettségüket tekintve a bestsellerek közé számíthatnak. Néha ez a bizonyos társadalmi cél elhomályosul. Néhány kutató távoli problémákkal kapcsolatban végez aprólékos, tényfeltáró munkát, gondosan elkerülve még a lehetőségét is, hogy valamilyen átfogóbb értelmezésbe vagy időszerű vitába kelljen bonyolódnia, és ragaszkodik a csupán önmagáért való tudásanyag felhalmozásához. Van ebben valami nagyon hasonlatos napjaink nyájas, kellemes turizmusához, mely úgy tekinti a múltat, mintha csak egy újabb külföldi ország lenne, ahová elmenekülhetünk: épületek és tájak öröksége, amelyre olyan gondosan ügyelnek, hogy szinte már embertelenül kényelmessé vált, megtisztítva a társadalmi szenvedésektől, nélkülözéstől, kegyetlenségtől és a konfliktusoktól, egészen addig a pontig, amikor már egy rabszolgatartó ültetvény is pozitív élménnyé válhat. Mindketten vigyáznak külső beavatkozástól mentes bevételeikre, és cserébe nem jelentenek kihívást a fennálló társadalmi rendszerre nézve.

A másik véglet, amikor a történetírás társadalmi célzatossága nagyon is szembeötlő: amikor egy háború vagy hódítás, területfoglalás, forradalom és ellenforradalom, vagy egy osztály, esetleg faj többiek feletti uralmának jogosságát próbálják alátámasztani vele. Ahol ehhez még nincs kész történelem, ott teremtenek, kreálnak egyet. Dél-Afrika fehér urai a városi feketéket törzsiekre és „anyaországiakra” osztották; a walesi nacionalisták walesi kelta irodalmi és dalosversenyeken gyülekeztek; a kulturális forradalom arra ösztönözte a kínaiakat, hogy kialakítsák a széles néprétegek harcának új, „négy történetét”; a radikális feministák az anyai ösztönök nélküli anyák után kutatva figyeltek föl a szoptatós dajkaság történetére. E két szélsőség között számos más többé-kevésbé nyilvánvaló célkitűzés létezik. A politikusok számára például a múlt a felhasználható szimbólumok egész tárházát jelenti: birodalmi győzelmeket, mártírokat, Viktória-kori értékeket, éhségmeneteket. És szinte ugyanilyen beszédek a történelem publikus bemutatásában megmutatkozó hiányok, elhallgatások is: a Trockijt övező hallgatás a Szovjetunióban, a náci érával kapcsolatban Nyugat-Németországban vagy az algériai háborút illetően Franciaországban.

A hétköznapi emberek a történelmen keresztül próbálják megérteni a saját életükben megtapasztalt felfordulásokat és változásokat: a háborúkat; a társadalmi átalakulásokat, mint amilyen a fiatalok helyzetének megváltozása; a technikai változásokat, mint például a gőzgépek idejének leáldozása; vagy az olyan jelenségeket, mint az egyének új közösségek felé irányuló migrációja. A családtörténet különösen alkalmas arra, hogy valakiben azt a biztos érzést keltse, hogy életpályája akár még az egyén halálán túlmutatóan is meghosszabbítható. Egy falu vagy egy város a helytörténeten keresztül kereshet magyarázatot önmaguk változó arculatára, és az újonnan érkezők személyes történelmi tudásuk segítségével gyökeret ereszthetnek egy új helyen. Az iskolában tanított politika- és társadalomtörténet segítségével a gyerekek megérthetik és elfogadhatják azt a folyamatot, amely során az álta-

luk éppen megélt politikai és társadalmi rendszer kialakult, és azt, hogy a különböző erők és konfliktusok hogyan játszottak és játszanak ma is szerepet ebben a fejlődésben.

Az *oral history* kihívása részben éppen a történelem lényegbevágó társadalmi célzatoságával áll kapcsolatban. Ez az alapvető oka annak, hogy miért érdekel annyira néhány történészt, és miért ijeszt meg másokat. Valójában az *oral history*-tól való félelem alaptalan. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a hivatásos történészek által történeti forrásként felhasznált interjúk időtállóak, és tökéletesen megfelelnek a tudományos elvárásoknak. Az amerikai gyakorlat meglehetősen tisztán mutatja, hogy az *oral history* módszere általánosan alkalmazható társadalmilag és politikailag is konzervatív értelemben éppúgy, ahogy akár a fasiszmussal való szimpátiáig is vihető, mint például John Toland *Adolf Hitler* című portréjában (New York, 1976).

Az *oral history* nem feltétlenül a változás eszköze; ez elsősorban alkalmazásának szellemiségétől függ. Mindazonáltal bizonyosan felhasználható a történetírás tartalmának és céljának átforgatásához. Alkalmas arra, hogy megváltoztassa a történet szemlélet fókuszát, és a történeti kutatások új, lehetséges területeit tárja fel; ledöntheti a tanárok és diákok, generációk, oktatási intézmények és a kívüljáró között meglévő korlátokat. És a történetírás folyamata során, akár könyvekben, múzeumokban, rádióban vagy filmben, visszaadhatja – saját szavaikon keresztül – a központi helyet azoknak az embereknek, akik részt vállaltak a történelmi folyamatokban és megtapasztalták a történelmet.

A 20. századig a történet szemlélet lényegileg politikaközpontú volt: a hatalomért folytatott harc dokumentációja, amelyben az átlagemberek életének, a gazdaság vagy a vallás működésének kevés figyelmet szenteltek, eltekintve az olyan nagyszabású krízisektől, mint amilyen a reformáció, az angol polgári forradalom vagy a francia forradalom volt. A történelmi időt uralkodók és dinasztiák szerint osztották fel. Még a helytörténet is inkább a járárok és egyházközségek adminisztrációjával foglalkozott, mintsem a közösség vagy az utca mindennapi életével. Ez részben azért volt így, mert a történetírók, maguk is az adminisztratív és kormányzó réteghez tartozva, ezt tekintették a legfontosabbnak. Nem alakult ki bennük érdeklődés a dolgozó osztályok iránt, hacsak azok nem okoztak különösen sok problémát; és – lévén férfiak – nem keltették fel kíváncsiságukat a nők életében bekövetkezett esetleges változások sem. De még ha akartak is volna egy másfajta történelmet írni, egyáltalán nem lett volna egyszerű, mert a történetírás nyersanyagait, a dokumentumokat olyan emberek őrizték vagy éppen pusztították el, akik velük megegyező értékrendet vallottak. Minél személyesebb, lokálisabb vagy magánjellegűbb volt egy irat, annál kisebb valószínűséggel maradhatott fenn. Az egész hatalmi struktúra egy hatalmas adatrögzítő gépezethez volt hasonlatos, amely a múltat a saját képére formálta.

Ez igaz maradt a helyi levéltárak létrehozása után is. Születési és házassági bejegyzéseket, tanácsi jegyzőkönyveket, a szegények segélyezésére és jólétére vonatkozó adminisztrációt, nemzeti és helyi újságokat, tanári naplókat – mindenféle hivatalos feljegyzéseket tárolnak garmadával. Általában fellelhetők egyházi leltárak, elszámolások és más könyvek is nagy magánvállalatokról, nagybirtokokról és néha még az uralkodó, földbirtokos osztály tagjainak magánlevelezése is. De a dolgozó osztály férfiainak és asszonyainak megszámlálhatatlan képeslapja, levele, naplója és más múlt megnyilatkozása vagy a kistulajdonosok, a sarki fűszeresek, kisbirtokosok papírjai közül nagyon kevés maradt fenn.

Következésképpen, még ha a történetírás horizontja tágult is, érdeklődése továbbra is a politikára és az adminisztrációra koncentrált. Ahol figyelme az átlagemberre is kiterjedt, általában csak mint valami hivatalos összeírás statisztikai aggregátumait tekintette őket, amelyek korábbi adminisztratív felmérésekből eredtek. Így aztán a gazdaságtörténetet há-

rom forrástípust felhasználva alkották meg: a bérek, az árak és a munkanélküliség rátáinak összegzéseiből; a gazdaságba történt nemzeti és nemzetközi politikai beavatkozások és az ezekből származó információk alapján; és a különböző szakmákkal és iparágakkal foglalkozó tanulmányok segítségével, amelyek azonban csak a nagy és sikeres vállalatok egyéni vállalkozásokra vonatkozó feljegyzéseiből indulhattak ki. A munkásokkal foglalkozó történetírás hasonlóképpen sokáig olyan tanulmányokra épített, amelyek egyrészt a dolgozó osztályok és az állam közötti kapcsolatot dolgozták fel, másrészt a szakszervezeteknek és a munkásosztály politikai szervezeteinek sajtóságot, de lényegét tekintve intézményes feljegyzéseit elemezték. És elkerülhetetlenül a nagyobb és sikeresebb szervezetek azok, amelyek általában feljegyzéseket hagytak maguk után vagy megíraták saját történetüket. A társadalomtörténet továbbra is a törvényalkotás és igazgatás olyan folyamataira koncentrál, mint például a jóléti állam felemelkedése; vagy olyan aggregát adatok gyűjtésére, mint a népességszám, a születési ráta, a házasságkötés ideje, a háztartás és a családszerkezet. Az újabb történeti szakirányok közül a demográfia szinte kizárólag csak aggregálással foglalkozik. Eltekintve néhány ambiciózus, de rosszul felmért próbálkozástól, amelyek utat kívántak nyitni az érzések és emóciók története felé, a családtörténet is a társadalomtörténet konvencionális irányzatai felé hajlik. És a legutóbbi időig a nők történetére vonatkozó kutatások is leginkább a politikai egyenlőségért és mindenekfelett a választójogért folytatott politikai harcra koncentráltak.

Természetesen az itt említett valamennyi területen vannak jelentős kivételek, amelyek azt bizonyítják, hogy a már meglévő forrásokra alapozva is lehetséges más megközelítés. S még figyelemreméltó mennyiségű kihasználatlan személyes és mindennapos információ létezik, akár a hivatalos feljegyzések között is – mint például a bírósági jegyzőkönyvek –, amelyeket fel lehetne használni az eddigiektől eltérő módon. A történetírás tartósnak mutatkozó mintái feltehetően a szakma többségének prioritásait tükrözik – még ha ez többé már nem is az uralkodó osztályé – a bürokrácia, az államhatalom, a tudomány és a statisztika korában. Mindazonáltal továbbra is igaz, hogy nagyon nehéz feladat és különös leleményességet kíván a meglévő dokumentáris forrásokra támaszkodva bármilyen, az eddigiektől eltérő jellegű történetírás művelése. Jellemző a szituációra, hogy E. P. Thompson *The Making of the English Working Class* (1963) és James Hinton *The First Shop Stewards' Movement* (1973) című munkája nagymértékben a korai 19. században, illetőleg az I. világháborúban foglalkoztatott, fizetett állami informátorok adataira támaszkodik. Amikor a szocialista országok történészei történetírói munkájuk során a kormány kémeinek jelentéseire vannak utalva, különösen szembeötlők a korlátok. Sajnos a sírkövekkel nem lehet interjút készíteni, de – legalábbis az I. világháborús időszakra és a 19. század végére visszamenően – az *oral history* használata gazdag és változatos forrást kínálhat a kreatív történetész számára.

Ha az emberi élettapasztalatok egyszer történelmi „nyersanyagként” felhasználhatókká válnának, az egészen biztos új dimenzióval gazdagítaná a történetírást. Jellemzőit tekintve az *oral history* a megjelentetett önéletrajzokhoz hasonló forrásként használható, azoknál azonban sokkal átfogóbb jellegű. A publikált önéletrajzok túlnyomó többsége a politikai, társadalmi és intellektuális vezetők szűk csoportjától származik, és még ha a történetész elég szerencsés is lenne ahhoz, hogy olyan önéletrajzot találjon, amely térben, időben és társadalmi csoport szerint is éppen megfelelne az ő kutatásainak, az valószínűleg egyáltalán nem vagy csak nagyon kis mértékben fordítana figyelmet arra a kérdésre, amivel ő foglalkozik. Az *oral history*-ra alapozó történészek ezzel szemben pontosan azt választhatják az interjú alanyának, akire kíváncsiak, és azt kérdezhetik tőle, ami érdekli őket. Az interjú

ugyanakkor olyan írott dokumentumok és fotók feltárására is lehetőséget ad, amelyeknek máshogy nem bukkanthatnánk a nyomára. A tudósok világának határai már nem csupán a régi katalógus sokat lapozgatott köteteiig terjednek. Az *oral history*-történészek ma már egyszersmind a könyvkiadók fejével is gondolkodhatnak: átgondolva, hogy milyen evidenciára van szükségük, felkutathatják és megszerezhetik azokat.

A történettudomány legtöbb létező válfaja számára ezen új megközelítés legfontosabb eredménye az, hogy új típusú bizonyítékok felhasználását teszi lehetővé. A munkásosztály politikatörténetével foglalkozó történészek egymás mellé helyezhetik a kormány vagy a szakszervezetek központjainak kijelentéseit a köznép hangjával – szenvtelenül és harcos metódusban is. Nem lehet kétséges, hogy ez a múlt valósághűbb rekonstrukcióját szolgálhatná. A valóság összetett és sokoldalú, és az *oral history* alapvető érdeme, hogy a legtöbb forráshoz mérten sokkal tágabb teret biztosít a lehetséges álláspontok eredeti sokszínűségének felelevenítésére. De ez az előny nem csak a történetírás szempontjából fontos. A legtöbb történész hallgatólagosan vagy nyíltan ítéletet alkot. Természetesen, hiszen a történetírás társadalmi célja megkívánja a – jelenhez közvetve vagy közvetlenül kapcsolódó – múlt értelmezését. A modern idők hivatásos történészeinek társadalmi üzenetei kevésbé nyíltak, mint Macaulayé vagy Marxé voltak, lévén a tudományos elvárások mostanra már összeegyeztethetetlennek tűnnek a nyílt elfogultsággal. De a társadalmi üzenet általában jelen van, még ha csak rejtve is. Meglehetősen könnyű feladat a történész számára, hogy figyelmének és érdeklődésének javát általa csodált társadalmi vezetőkre fordítsa, anélkül hogy saját, közvetlen véleményét megfogalmazná. Mivel a legtöbb fennmaradt feljegyzés a felsőbb hatalom álláspontját tükrözi, nem meglepő, hogy a történelem ítélőszéke általában a mindenkori hatalmi tényezők bölcsességét igazolja. Az *oral history* ezzel szemben egy sokkal becsületesebb tárgyalásra ad lehetőséget: most már a nem kíváltságos, alsóbb osztályokból és a legyőzöttekből is megszólaltathatnak tanúkat. A múlt rekonstrukciójának sokkal realiztikusabb és korrektebb módszerét kínálja, s ezzel kihívást jelent az általánosan elfogadott interpretációk számára. S ekképpen az *oral history* radikális hatással van a történelem társadalmi üzenetének egészére.

Ugyanakkor a történelem legtöbb ága számára az *oral history* egyfajta nézőpontváltást is magában foglal. Így a neveléstörténész a gyermekek és hallgatók tapasztalataival is foglalkozni kezd, nemcsak a tanárok és tanfelügyelők problémáival. A hadsereggel és a tengerészettel foglalkozó történészek túltekinthetnek a stratégiával és felszereléssel foglalkozó parancsnoki szinten, a más rangúak, illetve a tengerész legénység körülményeit, rekreációját és morálját vizsgálva. A társadalomtörténész a hivatalnokoktól és politikusoktól a szegény rétegek felé fordulhat, és megvizsgálhatja, hogy a szegények milyennek látták például a jóléti biztost, és hogyan élték túl annak visszautasításait. A politikatörténészek a szavazót otthonában és munkahelyén érhetik utol. És remélhetőleg megismerhetővé válnak még azok a konzervatív munkásosztálybeliek is, akik nem hagytak hátra olyan újságokat vagy szervezeteket, amelyeket vizsgálni lehetne. A gazdaságtörténészek társadalmi tényezőkként és munkájukat végző egyénekként egyszerre vizsgálhatják a munkáltatót és a dolgozót is, és így közelebb kerülhetnek az egyes tipikus gazdasági folyamatok sikerességének vagy ellentmondásainak megértéséhez.

Néhány területen az *oral history* nem csupán fókuszeltolódást eredményezhet, hanem fontos, új kutatási területek feltárását is. A munkássággal foglalkozó történészek számára például először válik lehetővé, hogy beható tanulmányokat készítsenek a férfi és női munkások szervezetlen tömegeiről, a munkavégzés mindennapos tapasztalatáról és annak a családra és a közösségre gyakorolt hatásairól. Tovább már nem kénytelenek azokra a szak-

mákra korlátozni figyelmüket, amelyek szervezetekbe tömörültek, vagy amelyek az adott korszakban a sztrájkok vagy a kiáltó szegénység miatt publicitást nyertek, és amelyeket hatósági vizsgálat alá vontak. Hasonlóképpen a várostörténeteszek a már kellően felderített problémakörökről, mint amilyenek a nyomornegyedek, áttérhetnek a városi társadalmi élet más tipikus formáinak vizsgálatára: a kisipari vagy piacvárosokéra vagy a középosztályi külvárosokéra, meghatározva a társadalmi elkülönülést, a szomszédok és rokonok közötti kölcsönös segítségnyújtást, a szabadidő eltöltése és a munkavégzés jellegzetes helyi mintáit. Belülről közelíthetik meg akár a bevándorlók csoportjainak történetét is – ez olyan szegmense a történelemnek, amely minden bizonnyal egyre fontosabbá válik majd Angliában, s amely mint szociális probléma szinte csak kívülről, külső szemszögből dokumentált. Ezek közül a lehetőségek közül jó néhányon – és még számos másikon is – a társadalomtörténeteszek is osztozhatnak: ide tartozhat például a munkásosztály szabadidő eltöltésének vagy kultúrájának vizsgálata; vagy a bűnözés tanulmányozása a gyakran felderítetlen és szociálisan mintegy megtűrt közönséges vadorzó, a bolti vagy a munkahelyi tolvaj szemszögéből.

Az *oral history* legjellemzőbb vonása mindazonáltal talán a családtörténetre gyakorolt átalakító hatása. Felhasználása nélkül a történész valóban nagyon keveset deríthet ki a hétköznapi család szomszédokhoz és rokonokhoz fűződő viszonyáról vagy a családon belüli kapcsolatokról. A férj és feleség szerepe a családban, a fiúk és lányok nevelése, érzelmi és anyagi konfliktusok és függőség, a fiatalok harca a függetlenségért, az udvarlás, a szexuális magatartás a házasságon belül és kívül, a fogamzásgátlás és a terhesség-megszakítás – idáig mindezek gyakorlatilag titkos, felderítetlen területek voltak. Az egyetlen lehetőség az aggregált statisztikákból, illetve néhány – általában részrehajló – megfigyelőtől származó adatgyűjtés volt. Michael Andersonnak az így létrejött szűkös történeti eredményeket összefoglaló nagyszerű elméleti tanulmánya, a *Family Structure in Nineteenth-Century Lancashire* (1971) csupán egy aszimmetrikus, üres keret. Az interjúk használatával mostanra lehetségessé vált egy – az elmúlt 90 évre vonatkozó – sokkal teljesebb családtörténet megalkotása, és az idők múlásának, a helyszínek cserélődésének, illetve az egyes életciklusoknak és a nemeknek megfelelő alapvető minták és változások meghatározása. Most először válik megvalósíthatóvá teljes egészében a gyermekkor történetének feldolgozása. És mivel a házimunkán, otthoni tevékenységen és az anyaságon keresztül a legtöbb nő életében a családot tekinthetjük elsődleges fontosságú tényezőnek, ugyanilyen fontos, hogy a nők történetének vizsgálatai is hasonlóképpen szélesebb körűvé válhatnak.

Az *oral history* az alsóbb néprétegekre vonatkozó új evidenciák bevezetésével, a történeti érdeklődés gyújtópontját megváltoztatva, új érdeklődési területeket megnyitva, eddig figyelmen kívül hagyott, lényeges társadalmi csoportok megismertetésével, eddig elfogadott történeti ítéleteket és feltevéseket megingatva egy mind erősödő átalakulási folyamatot indított el a történettudomány említett területein. A történetírás horizontja is szélesedett és gazdagodott, ugyanakkor társadalmi üzenete is megváltozott. Egyszerűbben fogalmazva, a történetírás demokratikusabbá vált. A királyok krónikája kibővült a hétköznapi emberek élettapasztalatával, életélményeivel. De van a változásoknak egy másik, hasonlóan fontos dimenziója is. Maga a történetírás folyamata is változik ugyanis a tartalom függvényében. A szóbeli bizonyítékok felhasználása áttöri a krónikaírók és hallgatóságuk, illetve az oktatási intézmények és a külvilág közötti korlátot.

Ez a változás az *oral history* kutatási módszerének alapvetően kreatív és kooperatív természetéből ered. Természetesen a már egyszer lejegyzett orális bizonyítékokat felhasználhatják a könyvtárban kutató magányos tudósok, mint bármilyen más típusát a dokumentáris forrásoknak. De ha ezzel megelégednénk, akkor a módszer egyik kulcsfontosságú

előnyét veszítenénk el: a rugalmasságát, azt a képességet, hogy éppen ott rögzítse a bizonyítékot, ahol az a leginkább releváns. Ha egyszer a történészek interjú készítésbe fognak, kikerülhetetlenül együtt kell dolgozniuk másokkal – legalább az informátoraiikkal. És ahhoz, hogy valaki sikeres interjúkészítővé váljon, különböző készségek egész új sora szükségesek, ideértve az emberi kapcsolatokba való beleérzés képességét is. Némelyek szinte azonnal ráéreznek ezekre a képességekre, másoknak bele kell tanulniuk. De szemben az információk tanulásának és felhalmozásának folyamatával, amely a hivatásos történésznek előnyt biztosít a dokumentációs elemzés és értelmezés során, itt gyorsan elsajátítható mindaz, amitől hatásos riporterré válhat valaki. Így a történészek, gyakorlati kutatóként – míg számos fontos szempontból megőrzik a hivatásuk biztosította előnyöket – elszakadnak íróasztaluktól, s közvetlen emberi közegben folytatják a tapasztalatszerzést.

E jellemzői miatt az *oral history* különösen alkalmas gyakorlati, csoportos és egyéni hallgatói vállalkozások megvalósítására: iskolákban, egyetemeken, főiskolákon, felnőttképzésben vagy közösségi centrumokban. Bárhol művelhető. Az ország bármely részén bőséges az olyan témák választéka, amelyeket helyileg tanulmányozni lehet: egy helyi iparág vagy szakma története, egy adott közösség társadalmi kapcsolatai, a kultúra és dialektus, a családban bekövetkező változások, a háborúk és sztrájkok hatása és így tovább. Minden *oral history* program megvalósítható. Nagyon alkalmas annak bizonyítására, hogy a történeti kutatások közvetlen környezetünkre vonatkozóan is relevánsak lehetnek. Az iskolákban kifejlesztették azokat a programokat, amelyek a gyerekek saját családtörténetének feltárására irányulnak, s ez hatásos módszer arra, hogy közvetlen környezetüket összekapcsolják a távolabbi múlttal. A családtörténeti kutatásnak két további speciális pedagógiai érdeme is van. Segít egyfajta gyermekközpontú megközelítés kialakításában, mivel a program alapjánként a gyermekek saját családjukra és rokonságukra vonatkozó tudását, fotókhoz, régi levelekhez, dokumentumokhoz, újságkivágásokhoz és visszaemlékezésekhez való hozzáférhetőségét használja fel. A családtörténet hasonlóképpen ösztönözheti a szülők különböző iskolai tevékenységekbe való bevonására is.

Egy gyermek családja történetének feltárása talán a legegyszerűbb kutatási téma. Inkább csak az adott történeti probléma jelzésére, s nem annak megoldására alkalmas. Tapasztaltabb csoportok nagy valószínűséggel átfogóbb érdeklődésre számot tartó témákat választanak. Az oxfordi Corpus Christi College-ban például Brian Harrison hallgatóinak egy csoportját az iskolaszolgák történetének kutatására vette rá. Az iskolai dolgozók e különös csoportjának a munkáltatóik felé megnyilvánuló régimódi, hódolatteljes tisztelete, lojalitása, valamint hivatásuk pedantériája, modoruk és ruházatuk szertartásossága érthető módon zavarba ejti a mai hallgatók többségét. A munka eredményeként jobban megismerték az iskolaszolgákat – és vice versa –, ugyanakkor magának a történelemnek a jelentőségét is. Ahogyan egyikük megfogalmazta: „Egyformán fontosnak és érdekesnek találtam, ... hogy egészen közeli részletekben láthattam a társadalmi változások hatását ... azt, hogy a társadalmi környezetben bekövetkezett változások hogyan formálták át az életstílust, az értékeket és a kapcsolatokat egy tradicionális közösségen belül.”¹ Az interjúk okozta felfedezés érzésén keresztül a jelen környezet is élettel teli történeti dimenzióval gazdagodik, a múlt tudatosításával, amelyet nem csak megismerünk, de ily módon személyesen át is élünk. Ez különösen igaz azokra, akik újonnan érkeznek egy közösségbe vagy egy új kerületbe. Önmagában is érdekes dolog tudni, hogy az otthon körüli utcáknak és tereknek már volt valamifajta múltjuk azelőtt is, hogy valaki odaérkezett volna; egészen más azonban ré-

¹ Thompson, Paul: *BBC Archives. Oral History*, vol. 1. (1971) no. 2. 9.

szesülni az emlékezetben élő múltból, amely még mindig él a környék idős embereinek emlékeiben, egyes helyszínekhez fűződő szerelmi intimitásokból, egy adott utca szomszédjaira és otthonaira, egy adott üzletben folytatott munkára vonatkozó tudásból.

Ezek a ténydarabkák nem csupán felidézõ jellegük miatt fontosak, de értékes történetírási nyersanyagként is felhasználhatók. Egyetlen diák számára is lehetségessé válik, hogy interjúk segítségével nyári szünidõs programként történeti tudásunkat hasznosan kibõvítse – és olyan új forrásokat hozzon létre, amelyeket mások késõbb felhasználhatnak. Csoportos kutatás esetén a lehetõségek természetesen kiszélesednek. Nagyobb számú interjú vehetõ fel, a levéltári kutatás hatékonyabb, a témaválasztás pedig merészebb lehet.

A csoportos munkának van néhány sajátosan jellemzõ vonása. Az oktatás területén általános verseny légkör helyett az intellektuális együttmûködés szellemiségét kívánja meg. A magányos olvasás, vizsgák, előadások helyett az együttmûködésen alapuló történeti kutatás lép előtérbe. A közös kutatás ugyanakkor közelebb hozza a tanárokat és a diákokat is, létrejöhet egy kevésbé hierarchikus kapcsolat, ami közvetlenebb kapcsolatot tesz lehetővé közöttük. Kölcsönösen függõ viszonyba kerülnek egymással. A tanár a már meglévõ források ismeretébõl és azok lehetséges értelmezésébõl eredõ speciális tapasztalatait adhatja át, de rá van utalva a szervezést és részfeladatokat végzõ diákok támogató munkájára. Ennek során néhány hallgató nem remélt ügyességrõl tehet tanúbizonyságot. Nem feltétlenül a legjobb esszéíróból lesz a legjobb interjúkészítõ – s nem feltétlenül a tanár lesz az. Sokkal kiegyenlítettebb helyzet alakul ki. De ugyanakkor, paradox módon, feloldva – vagy legalábbis felfüggesztve – a kutatás és a tanítás közötti konfliktust, lehetővé teszi a tanár számára, hogy szakmailag is fejlõdjön. A csoportmunka kutatás és tanítás is egyben, szétválaszthatatlan keverékben, és ennek eredményeképpen mindkettõt hatásosabban lehet végezni.

Mindazonáltal a csoportos és az egyéni munka alapvetõ értéke ugyanaz. A hallgatók részesévé válhatnak az igazán értékes, kreatív történeti kutatás nyújtotta örömteli izgalmaknak és megelégedettségnek. Ugyanakkor személyes tapasztalatokat szerezhetnek az ilyen jellegû munka nehézségeirõl is. Mint például amikor megfogalmaznak egy lehetséges elméletet, s aztán találnak néhány be nem illeszthetõ ténytet, amelyeket nehéz megmagyarázni. Úgy találhatják, hogy azok az emberek, akikkel interjút vettek fel, nem illeszthetõk be könnyen az elõzetes olvasmányaik alapján felállított társadalmi típusokba. Olyan tényekre, emberekre vagy feljegyzésekre vannak rászorulva, amelyek kétségbeejtõen bizonytalannak mutatkoznak. Szembesülniük kell a bizonyítékokkal kapcsolatos részrehajlás, ellentmondásosság és interpretáció problémáival. És mindenek felett vissza kell térjenek az írott történelem nagy sémáitól a kutatás alapjául szolgáló, már-már zavarbaejtõen személyes emberi életekig.

A munka mindkét válfajára igaz az, hogy az oktatás folyamata megszokott intézményes menedékhelyeirõl kívül kerül a világba. Ezzel tulajdonképpen mindkét érintett oldal nyer. Az interjú olyan eltérõ korú és eltérõ társadalmi osztályokba tartozó embereket hozhat össze, akik egyébként vajmi ritkán találkoznának, s így közelebb kerülhetnek egymáshoz. A diákokkal szembeni szélesen elterjedt ellenérzések többsége is azon alapul, hogy az emberek nagyon keveset tudnak arról, hogy mit is szeretnek és csinálnak õk valójában, és ezek a találkozások elõsegíthetik a rájuk oly jellemzõ idealizmus és ugyanakkor felelõsségteljes gondolkodás elismertetését. Egyszersmind bebizonyíthatják az egyszerű embereknek, hogy a történelem egyáltalán nem lényegtelen része életüknek. A tanárok és a diákok is tisztábban láthatják azt a képet, amely róluk él a szélesebb közvéleményben. Azáltal, hogy bepillantást nyernek informátoraik életébe, közelebb kerülhetnek olyan értékek megértéséhez,

amelyeket esetleg nem osztanak, s tisztelet ébredhet bennük a sajátjuknál jóval kevesebb társadalmi kiváltsággal rendelkező emberek bátorsága iránt.

Sőt, az interjú műfajának természetéből az oktatási intézmények és a külvilág, illetve a hivatásos történészek és a közönség között húzódó korlátok még alapvetőbb áttörése is következik. Hiszen a történész azért fordul az interjú készítéséhez, hogy tanuljon, meghallgasson olyan embereket, akik vagy azért, mert egy másik társadalmi osztályba tartoznak, vagy mert kevésbé tanultak, vagy mert idősebbek, valamiről többet tudnak nála. Maga a történelem rekonstruálása válik szélesebb alapokon nyugvó, együttműködési folyamattá, amelyben a nem hivatásosoknak döntő szerepet kell játszaniuk. A történetírás hallatlanul sokat nyer azáltal, hogy egymástól nagyon is eltérő embereknek biztosít központi helyet. És az idős emberek különösen sokat nyernek ezáltal. Egy *oral history* kutatási program nem csupán új társadalmi kapcsolatokhoz és néha hosszantartó barátságokhoz segítheti hozzá őket, de felmérhetetlen szolgálatot is nyújthat nekik. Az általában figyelmen kívül hagyott, gazdaságilag erőtlenségnek méltóságot, célt kölcsönözhet a feladat, hogy életüket végiggondolva értékes információkat adhatnak át egy fiatalabb generációnak.

Ezek az *oral history* által lehetségessé tett változások nem korlátozódnak csupán könyvek vagy projektek írására. Hatással vannak a történelem múzeumokban, levéltárakban és könyvtárakban történő bemutatására is. Ezek az intézmények így élettel tölthetik meg gyűjteményeiket, és ezáltal sokkal aktívabb kapcsolatba kerülhetnek közönségükkel. Saját kutatási programokat indíthatnak, ahogy Birminghamben tették a város fürdőinek és mosodáinak történetével kapcsolatban; vagy Southamptonban, a Nyugat-Indiából származó lakosok kikötői közösségét illetően; vagy emléthetjük a Birodalmi Hadtörténeti Múzeumban (Imperial War Museum) a repülés korai szakaszával vagy a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó személyekkel kapcsolatos programot. Az elmúlt években számos brit múzeum tűnt fel az *oral history* programok támogatói között, rövid távú munkalehetőséget biztosítva fiatal munkanélkülieknek a Munkaügyi Hivatalon (Manpower Services Commission) keresztül, az Egyesült Államokbeli New Deal korszak Federal Writers Projects tevékenységéhez hasonlóan. Különösen figyelemre méltó kezdeményezés a Belgiumban, Éti-enne Bernard által beindított 'ecomusée' program: egy olyan, tényleges épület nélküli múzeum, amely különböző programokat indít el, időszakos kiállításokat szervez olyan, a környékbeliektől származó fotókból és tárgyakból, amelyeket később visszaadnak tulajdonosaiknak. Érdekesképpén megemlíthetjük, hogy a manchesteri Zsidó Múzeum a Műszaki Egyetemen dolgozó Bill Williams által elindított Manchester Studies nevű *oral history* program eredményeként jött létre. Ez ösztönözte a város zsidó közösségét, hogy megmentse a már bezárt Viktória-kori zsinagógát. Állandó múzeumként nyitották meg, ahol a látogatók a kiállított tárgyak megtekintése során információkat egy telefon segítségével kaphatnak az azokhoz kapcsolódó emlékekről. A Cheshire-ben fekvő Erdigben egy mostanában megnyitott Nemzeti Örökség házban, a szolgaszemélyzet helyiségeibe a szolgálók és gazdáik legutolsó generációjának hangjaira léphetnek be a látogatók.

Az *oral history* kutatás abban is segíthet, hogy a kiállítási tárgyakat még hasonlatosabbá tegyük az eredetiekhez. A tárgyak „korszakolása” helyett egy valódi teret rekonstruálnak úgy, hogy szerszámokat, forgácsot és félig kész kosarakat hagynak ott úgy, mintha a mesterember még mindig használná azokat. És valóban, néhány múzeumban időről időre még mindig használják is azokat; és van néhány, mint például a Shropshire-i Acton Scottban működő farm múzeum, ahol a régi folyamatok mindennapos alkalmazása és írásos lejegyzése az egész vállalkozás egyik célkitűzése. Amikor az idősebb helyi lakosok megtekintenek egy ilyen típusú múzeumot, feltehetően kommentálják a kiállítást, és talán segítenek az ál-

lomány fejlesztésében is azzal, hogy saját tulajdonukban lévő tárgyakat ajánlanak fel. Egy nagyon érdekes kelet-londoni múzeumban a teremőrök, ha meghallanak egy ilyen jellegű beszélgetést, azonnal értesítik a múzeumvezetőt, s az idős embert egy csésze teával kínálva felajánlják neki a lehetőséget, hogy akár ott helyben lejegyzik benyomásait. Akár a legtöbb helyi program esetében, a felvételek egy részét iskolákban alkalmazott oktatási anyagok készítéséhez használják fel. A tanulóknak – rendszeren végzős középiskolásoknak – megszervezik, hogy a hétvégeken idős emberekkel találkozhassanak. Aktív párbeszéd alakul ki az idősök, saját helyi történetük és a múzeum között, amely így egyfajta társadalmi centrummá változhat. Íme egy működő modell arra, hogyan tehet szert a történelem nagy lehetőségeket magában rejtő társadalmi szerepre, s ezt máshol is követni kellene.

Az interjúk felhasználását a történelem bemutatásához természetesen régóta alkalmazzák a médiában. Itt valóban figyelemreméltó, hosszú időre visszatekintő tradíciója van az *oral history* technikáinak – amely igazából az *oral history* terminológia bevezetésénél jóval korábbra nyúlik vissza. Hivatásos történészek természetesen lehetőséget kapnak rövid előadásokat tartani a *Radio Three* programjai közötti szünetekben is. De az emberek többségét sokkal jobban érdeklik azok a rádió és televízió programok, melyek eredeti nyersanyagok segítségével idézik fel a történelmi eseményeket, akár az adott korszakból származókkal, akár olyanokkal, melyeket később jegyeztek le. A jövő történésze számára e programok megőrzése, másokkal egyetemben a *BBC Hangarchívumában*, igen gazdag forrásul fog szolgálni. Nagyon sajnálatos, hogy napjainkban ezzel ellentétben a televízió sugárzott műsoroknak csak csekély részét őrzik meg, és a történészek furcsamód kevés figyelmet fordítanak a felvételek e szisztematikus megsemmisítésére.

A történelmi tárgyú műsorokban az események eredeti szereplőinek bemutatása teszi élővé az adásokat. Néhány helyi rádióállomás nyilvánvaló cézzal azért sugárzott ilyen típusú műsorokat, hogy erősítse a kapcsolatot és az eszmecserét saját helyi közösségével olyan műsorokon keresztül, amelyek arra ösztönözték a hallgatókat, hogy küldjék be hozzájárulásaikat és válladják, hogy interjúk alanyai lesznek. A *Radio Stoke-on-Trent*-en két éven át tartott egy ilyen típusú heti sorozat. A londoni Weekend Television *'Making of Modern London'* című sorozatát összekapcsolták egy, a nézők által folytatott kutatói versennyel, amelyben indulhattak helyi iskolák és idősök otthonai csakúgy, mint egyéni versenyzők. A Television History Workshop az Autógyártás (Making Cars) sorozat kapcsán a gyár közelében egy üzletet nyitott, hogy anyagokat gyűjtsön, és egyben visszajelzéseket is a sugárzott programokkal kapcsolatban. A legnagyobb hatást kiváltó műsorközlő vállalkozást azonban talán Svédországban hozták létre. Itt *Bengt Jansson*nak sikerült a svéd oktatási tévécsatornán megszerveznie egy sorozatot a társadalmi változásokról (*'Bygd i förvardling'*), az ország két régiójára koncentrálva, ahol is 700 helyi vitakört állítottak fel a programokhoz kapcsolódva, s 80 000 embert hoztak össze, hogy kicseréljék egymás között egy emberéletet átfogó történelmi tapasztalataikat.

Arra is kísérletet tettek már, hogy az *oral history* t a filmgyártásban használják fel. A televízióban és a filmen visszatérő probléma, hogy az összefonódó interjúk könnyen vizuálisan ismétlődővé válhatnak, és – eltekintve az étellel teli pillanatoktól – nélkülözik a drámai hatást. Amikor lehetséges, egy régi film bejátszása hatásos kontraszttal szolgálhat. Ronald Blythe *Akenfield* című filmjének forgatásakor alternatív módszert alkalmaztak, amely során helyi lakosokkal újrarájásztak néhány jelenetet, saját spontán szavaikat felhasználva. Hétvégeken, ingyen vállalták a szereplést, és minden alkalomra hoztak ruhákat, kellékeket és ennivalót is. Előre figyelmeztették őket, hogy az adott jelenet miről is fog szólni, úgyhogy megfelelő öltözkében és felkészülten jelenhettek meg. Az eredmény egy némiképp rejtélyes,

de mindenképpen figyelemreméltó film lett. Olyan pillanatai vannak, melyek épp hétköznapiságuk folytán mélyen megindítóak: például a temetési jelenet, kellemetlen csöndjeivel, a nehezen megtalált szavak esetlenségével, a túl lassan elénekelt himnusszal, és utána a rossz viccek és sztorik végeláthatatlan sorával. Mások azonban, akik szintén látták a filmet, egyszerűen unalmasnak találták, közönségesnek, mindenféle nyilvánvaló üzenet nélkülűnek, amiből mindenek felett hiányzott egy határozottan körvonalazódó történet.

Ez az egyik oka annak, hogy az ezzel párhuzamosan, a dráma műfajával folytatott kísérletek közül némelyik sokkal sikeresebbnek bizonyult. Angela Hewins *'The Dillen'* című drámája megindítóan írja le George Hewins életét, akinek nehézséget okozott az írás, mégis ritka tehetséggel tudta szavakba önteni történetét. Árvaként nevelte fel nagynyja egy stratford-on-avoni bérházban, alkalmi munkásként küzdött az életben maradásért, és súlyosan megsérült az első világháború lövészárkaiban. Történetét színdarab formájában mutatta be a *Royal Shakespeare Company*; a hivatásos színészekből álló magot 150 helyi önkéntes egészítette ki – beleértve egy zenekart is –, akik maguk készítették a kosztümjeiket. A darabot a színházon kívül mutatták be a város több pontján mozogva egy-egy jelenet során, egy parkban, egy építési területnél, a folyóparton, egy használaton kívüli vasúti pályatestnél megállva. Minden este összeverődött és követte az előadást egy, az eredeti közönséget hamarosan meghaladó létszámú nézősereg, és a szünetek oldott légkörében, kinn a mezőn hallani lehetett, ahogy egyes csoportjaik kicserélik saját, ugyanezekhez a helyekhez kötődő emlékeiket. A megrázó, első világháborús jelenetek után az előadás a színészek, a közönség és a bábmeszködők immár hétszáz fős, fáklyafényes békemenetében csúcsosodott ki, visszaúton a város felé. Ez egy teljesen új és mozgósító hatású formája volt a közösségi színháznak. Más társulatok, mint például az *Age Exchange*, visszafogottabban alakították ki a falusi kultúrházakban és közösségi centrumokban előadott, *oral history* alapra épített előadásait. Az ilyen típusú munkák többségénél azonban, bár a szavak és még a színjátás is a helyi lakosokra épült, a lényegi irányítás mások kezében maradt. Ha volt is közös cél, az kívülről, a közösségen kívül álló személytől származott.

Az emlékszínház műfaj alternatív megközelítése az a közreműködő dráma, amelyet a londoni iskoláknak dolgozó Elyse Dodgson fejlesztett ki, s melyet ma a *Royal Court Young People's Theatre* képvisel. Ebben a gyerekek saját családjuktól gyűjtenek anyagokat, és együttesen hoznak létre egy közös előadást – megkapóan magas színvonalon. Kétségtelen, hogy különleges nehézséget jelent a film és a színház esetében is az adott médium igénybevételének technikai feltételeit és költségeit biztosítani. Ahogy az is, hogy az említett médiumokat nemzetközi, hivatásos szakembergárda uralja. Az országon belüli műsorszórással kapcsolatban hasonló problémák jelentkeznek. Mindazonáltal, a kutatási programok legtöbb típusában s különösen az oktatásban – még ha nehéz is –, szükség van egyfajta választásra. Az *oral history* megközelítés kooperatív természete a történelem és a közösség közötti kapcsolat eddigi minőségének radikális megkérdőjelezéséhez vezetett. A hivatásos történészeknek nem szükséges a közösségtől függetlenül értelmeznie és bemutatnia a történeti tényeket. Az *oral history* keresztül a közösség megszerezhetné és meg is kellene szereznie az önbizalmat ahhoz, hogy megírhasssa saját történetét.

Az ebbe az irányba mutató legérdekesebb vállalkozások újra csak Svédországban jelentek. Egyrészt a svéd állami kiállítás szervező intézményen belül, amely bátorítja a helyi önszerveződő kiállításokat, másrészt megszületett Sven Linqvist *Grav där du står* (1978) (Áss, ahol állsz) című műve, amely egy munkásoknak írott praktikus kézikönyv, hogy – kombinálva a dokumentáris és az orális forrásokat – megírhasssák munkahelyük történetét, sokkal inkább a saját, mintsem a munkáltatók és tulajdonosok szemszögéből.

Az ebben a megközelítésben rejlő lehetőségeket, ha lehet, még inkább kiaknázták Lengyelországban. Igaz ugyan, hogy a magnetofon még nem igazán elterjedt², ezért az élettörténeti mozgalom, amely a lengyel szociológia két világháború között megalapozott emberközpontú hagyományára vezethető vissza, még mindig inkább az írott életrajzi memoárokra támaszkodik, s nem szóbeli tanúvallomásokra. Ez kétségtelenül korlátozza a lehetséges résztvevők körét. Mindazonáltal 1945 óta a memoárírás a populáris önkifejezés fontos formájává vált Lengyelországban, nem csak a háború előtti társadalomról és a náci megszállás tapasztalatairól téve lehetővé ezzel a vitát, de arról a radikális társadalmi átalakulásról is, amely a későbbi kommunista uralom alatt következett be. E siker kulcsa a memoár versenyek megrendezése volt, amelyek szervezésében az országos újságok és a rádió, illetve minden nagyváros helyi újságja részt vett. Igen tág témaköröket határoztak meg és jelentős díjakat ajánlottak fel, két-három alkalommal is egy évben. Minden egyes verseny ezer vagy még több indulót vonzott. A legérdekesebb munkákat folytatásokban leközlük az újságokban, és gyűjteményes formában, könyvekben is publikálják. Mostanra már jó néhány száz-ezer lengyel indult az eddigi versenyeken, és egy sajátos nemzeti archívumot hoztak létre az összegyűjtött anyagok számára. Összefoglalva, a hétköznapi emberek memoárjai az új nemzeti életvitel elismert részévé váltak, olyan mértékig, amelyhez fogható párhuzamokkal a többi kommunista országban, sőt nyugaton is csak alig néhány helyen találkozhatunk. És ez a lengyel siker egyfajta demokratikus lelkesedést keltett fel a történelem irányában, és kollektív memoár-író csoportok megalakulásához vezetett néhány nagyüzemben, bányában és acélgyárban. Egy-egy szociológus esetleg segített a kezdeti találkozások beindításában, témákat javasolt, és később közreműködött a csoport által létrehozott könyvek publikálásában, de a csoportok működésének lényegi dinamikáját a tagok odaadása biztosította. Hol máshol található ma az ember olyan ipari munkásokból álló, akár kétszáz fős, kooperatív csoportokat, amelyek tagjai rendszeres, munka utáni, két órás vita-összejöveteleken segítenek egymásnak kijavítani és bemutatni saját élettörténeti írásait!

Hasonló remény ihlette azt a néhány, viszonylag kicsi brit helyi, kooperatív *oral history* csoportot, amelyek olcsó stenciles sokszorosítóval készült nyomtatványokat adtak ki feljegyzésekből, felnőtt képzős helytörténeti projektekből, *oral history*-val foglalkozó történeteszek és szakszervezetisek közös kutatásainak eredményeiből. Az *oral history* mozgalomnak az egyik leglátványosabb vonása valóban éppen ezeknek a csoportoknak a feltűnése volt minden nagyobb városban. Csupán Londonban az 1985-ben a Festival Hallban megrendezett *Exploring Living Memory* kiállítás százezer látogatót vonzott két hét alatt, akik folyamatos lármával töltötték meg a csarnokot, miközben megnézték és megvitatták a csaknem kilencven projektet, helytörténeti kutatásokat végző és kiadó csoportok, kórházak és időotthonok, iskolák és más szervezetek munkáit. Mindezek között a legradikálisabb modellel a hackney-i *People's Autobiography* szolgált. Ez eredetileg a WEA-val (*Workers' Educational Association*) kapcsolatban álló csoporttól eredt, amely egy *Centreprise*-nek nevezett, helyi könyvtári és közösségi központban rendezte találkozóit. A csoport tagjai között tizenéveseket és hetveneseket is találhatunk, de mindegyikük a kelet-londoni Hackney-ben, illetve annak közelében élt. Foglalkozásukat tekintve is igen vegyes társaság. A csoport nyitott volt, tagjait a helyi újságban közzétett vagy a könyvtárban és más helyeken elhelyezett felhívások hozták össze. Bármelyik tag bejegyezhetett bárki mást. A csoport-összejöveteleken lejátszották és megvitatták magnófelvételeiket – néha ezeket a vitákat is megörökítve –, és terveket készítettek arra vonatkozóan, hogy hogyan is lehetne az összegyűjtött anya-

² A tanulmány az 1980-as évek viszonyaira utal. (A szerk.)

got megosztani a hackney-i közönséggel. Éppen ebből kiindulva különös hangsúlyt fektettek a publikálásra, és egy helyi könyvtár anyagi támogatásával közzétettek egy nagy példányszámú, olcsó füzetekből álló sorozatot, amely az emberek életéről írott feljegyzéseken és szóbeli interjúk átiratain alapult. Ezek a kiadványok aztán más emberekből is reakciókat váltottak ki, ami még több vitához és feljegyzéshez vezetett. A csoport fényképeket is gyűjtött, és a hangszalagokhoz és diákhoz hasonlóan ezeket az anyagokat is kombinálták a történeti bemutatás során a kórházak, nyugdíjas szervezetek, stb. hallgatósága számára. Ez egy másik lehetséges módszer arra, hogy az embereknek visszaadhassák saját történelmüket, megmutatva nekik, hogy az igenis értékes, és ugyanakkor ösztönözni is őket, hogy gazdagítsák azt saját hozzájárulásukkal. Ezt célozza a *People's Autobiography* tevékenysége, a törekvés, hogy egyrészt az egyéni feljegyzések sorozatán keresztül felépíthessék a hackney-beli élet és munka átfogó történetét, másrészt hogy önbizalmat adjanak az embereknek múltjuk értelmezéséhez. Hogy bízzanak abban, képesek hozzájárulni a történelem tanulmányozásához, hogy bízzanak saját szavaikban, röviden: önmagukban.

És ez nem csupán a még mindig aktív és érdeklődő időssekkel kapcsolatban igaz. Az *oral history* egy másik igen szembeszökö mostani eredménye: az emlékeztetés. Mind több öregedéssel foglalkozó szakember ismeri fel, hogy az emlékezés milyen fontos módja lehet annak, hogy az idős emberek megőrizhessék önmagukat egy változó világban. Még figyelemreméltóbb a módszer alkalmazhatósága az akut visszahúzódók és depressziósok szellemének újraéltetésében, illetve terápia formájában a pszichotikus és magukba forduló idősök esetében is. A 'Visszaidézés' ('Recall') elnevezésű emlékeztető kazetta és diakészlet, amelyet az *oral history*-val foglalkozó történész, Joanna Bornat alakított ki a *Segítsd az időseket* (Help the Aged) program közreműködésével, egyre erősödő mozgalmat indított el.

Az *oral history* megközelítés természetéből ered az a lehetőség, hogy a történelmet ilyen konstruktív társadalmi és személyes célokra használhatják. Abból, hogy egyéni életéről szól – és minden élet érdekes. Beszédre alapul, nem pedig a sokkal igényesebb és behatároltabb íráskészségen. Mi több, a hangfelvétel nem csak azt teszi lehetővé, hogy a történelem elbeszélte szavakon keresztül rögzüljön, de azt is, hogy azok által jelenjen is meg. Egy 'Visszaidézés'-típusú kazettás és diavetítő program vagy egy mesterségbeli technikákról szóló múzeumi bemutató, illetve egy történeti tárgyú beszélgetés során a friss, személyes és különleges emberi hang használata mindig kivételes közvetlenséggel segít a múltat a jelenbe idézni. A szavak ugyan az egyénre jellemző mondatokká formálódhatnak, de így csak még hatásosabbá válnak. Életet lehelnek a történelembe.

Valamivel többet lehet így belőlük tanulni, mint ami pusztán a tartalomról következne. A felvételek demonstrálják az élet különféle területeiről származó emberek gazdag önkifejező képességét. George Ewart Evans számos könyvében bemutatta, hogy a kelet-angliai mezőgazdasági munkások dialektusa, amelyet hosszú ideig gúnyoltak a megye földbirtokos osztályának tagjai hírhedt artikulátlansága miatt, *Chaucer* angoljához fogható nyelvtani és kifejezőerőt hordoz, amelyet nemigen lehet megtalálni a köznyelvi angolban. És bárhol is dolgozzanak az *oral history*-történészek, hasonló típusú felfedezéseket tehetnek. A magnetofon először teszi lehetővé a hétköznapi emberek beszédének – például narratív készségüknek – komoly tanulmányozását. Néhány évvel ezelőtt oktatástörténészek egy csoportja Basil Bernstein hatására kijelentette, hogy a munkásosztály nyelve végzetes hátrányt jelentett, egyfajta kényszerszó, amely a legegyszerűbb gondolkodástípusokba börtönözött be őket. Mostanra, a magnetofon segítségével, a *Language and Class Workshop* magazin vitába szállhat Bernstein teóriáival szóbeli interjúk publikált átiratai segítségével; Amerikában pedig a 'városi folklór' elfogadott irodalmi műfajjá vált. Mindazonáltal feltehetően sokáig

fog tartani, amíg az ilyen típusú újraértékelések általánosan elfogadottá válnak. Addig is, az *oral history*-történészek által megtehető egyik kulcsfontosságú társadalmi hozzájárulás az – akár projektek útján, akár azáltal, hogy közvetlen idézeteket illesztnek az írott történeti munkákba –, hogy segítik a hétköznapi embereket abban, hogy bízhassanak saját szavaikban.

Egy ilyen cél felfedezése során, az *oral history*-történészek messzire eltávolodtak saját, eredeti céljuktól – és a kettő között kétségtelenül fennáll valamifajta konfliktus veszélye. Magának az interjúnak a szintjén például problémát jelenthet az informátorral való kapcsolat, hiszen ebben egy középosztálybeli szakember határozza meg, hogy ki is legyen az interjú alanya, és miről is beszéljessenek, és aztán eltűnik a szalaggal, amely valakinek az életét örökíti meg, s amelyről az illető talán soha többet nem hall – és ha mégis, akkor esetenként felháborítja szavainak esetleges kiforgatása. Nyilvánvaló társadalmi előnyei vannak az önszerveződő csoportoknak vagy a nyilvános összejövetelek ezzel ellentétes elképzelésének, amely egyenlő felek vitájára épül, s bátorítja az eredmények helyi kiadását. Ugyanez mondható el az egyéni interjúkról, amelyek sokkal inkább beszélgetések, mint irányított interjúk. De ugyanakkor vannak hátrányai is ennek az alternatívának.

Az önszerveződő csoportok aligha fogják a közösség teljességét képviselni. Nagy valószínűséggel annak középrétegéből toborzódnak – a szakképzett munkásosztályból vagy alsó középosztályi háttérrel érkezőkből. A helyi felsőbb társadalmi rétegek aligha fognak megjelenni, ahogyan a szegények, a legkevésbé magabiztosak, különösen a nők vagy a faji kisebbségekből származó bevándoroltak sem. Akkor lehetne egy igazabb és társadalmilag értékeesebb formáját kialakítani a helyi *oral history* kutatásnak, ha ezeket a csoportokat is sikerül majd valamilyen módon bevonni. Ha egymás mellé tudják helyezni a háziasszonyt a házi szolgálóval vagy a malomtulajdonost a molnárokkal, akkor sokkal tartalmasabb publikációk születhetnek. Bemutathatóvá válik majd a közösségen belüli társadalmi tapasztalat sokszínűsége, a jobb vagy rosszabb sorsú csoportok – és ez talán elvezet ahhoz is, hogy elgondolkodjunk a tennivalókról. Az ennél szűkebb társadalmi rétegre korlátozott helytörténetírás általában a közösségi mítosz megerősítőjévé válik. Ez persze biztosan megörökítésre érdemes, és egy önálló helyi csoport, amelyik képes erre, kétségtelenül segíti számos másik csoport munkáját is. De a radikális történész számára ez aligha elegendő. A történelemnek nem csupán vigasztalnia kell, hanem kihívást kell megfogalmaznia, és olyan értelmezést kell adnia, amely a változás felé segít. Ezért a mítoszoknak dinamikussá kell válniuk. Fel kell öleljék a konfliktusok teljes összetettségét. És egy szocialista történésznek a feladata nem merülhet ki csupán abban, hogy pusztán létéért dicsőítse a munkásosztályt, hanem meg kell erősítenie a munkásság öntudatát. Annak nincs értelme, hogy a felsőosztályi bölcsesség köré szőtt konzervatív mítoszt egy alsóosztályival cseréljük fel. Olyan történelemre van szükség, amely elvezet a cselekvéshez: nem a fennálló világ megerősítését, hanem megváltoztatását szolgálja.

Elméletben nincs akadálya annak, hogy a helyi projektek ne ilyen tárgyat válasszanak maguknak, miközben továbbra is erősítik az önbizalmat és bátorítják az adott közösség történetének belső nézőpontból való megírását. A legtöbb csoport természetesen magában foglal néhány nagyobb történelmi tapasztalattal rendelkező tagot is. Nekik minden bizonynyal tapintatosnak kell lenniük, inkább alulértékelni, mintsem túlságosan hangsúlyozni előnyüket. De ha nem ismernék el ezt az előnyt, azzal hosszútávon mindenki csak veszítené. Segítségére lehetnek a csoportnak egy szélesebb perspektíva kialakításában. Hasonló megfigyelések érvényesek a felvételeket rögzítő összejövetelekre is, ahol leginkább kölcsönös figyelemre van szükség. Fölényes, domináns hozzáállás nem válik hasznára egy jó in-

terjű elkészítésének. Az *oral history*-történésznek jó hallgatóságnak kell lennie, az informátornak pedig aktív segítőnek. Ahogy George Ewart Evans megjegyezte, „*bár az öreg túlélők két lábon járó könyvek voltak, nem tudtam egyszerűen átlapozni őket. Emberek voltak.*”³ Akárcsak a történészek. Egy adott céllal érkeztek, hogy információt szerezzenek, és ha végső soron szégyenlik ezt, akkor jobb ha egyáltalán nem is jönnek. Egy történész, aki csupán a véletlenszerű emlékekkel foglalkozik, érdekes részinformációkat gyűjthet össze, de megfosztja magát attól a lehetőségtől, hogy a történeti érvelés és értelmezés struktúrájára vonatkozó döntő bizonyítékokat szerezhessen.

A történelem és a közösség közötti kapcsolatnak egyik irányban sem szabad egyoldalúvá válnia, sokkal inkább cserék sorozatává, egyfajta dialektikává, információk és értelmezések között, oktatók és helyszíneik között, társadalmi osztályok és generációk között. Az *oral history*-nak számos válfaja bontakozhat ki, és számos eltérő társadalmi következménye lehet. De alapjában véve ezek mind összefüggnek.

Az *oral history* az emberek köré felépülő történelem. Élettel tölti meg a történelemtudományt és kiszélesíti látóterét. Hősöket mutat fel, de nem csak a vezetők közül, hanem az emberek névtelen tömegeiből is. Arra biztatja a tanárokat és a hallgatókat, hogy munkatársakká váljanak. Beemeli a történelmi tudatot a közösségbe és ugyanakkor felül is emeli azon. Segít a kevésbé kiváltságos csoportok tagjainak és különösen az időseknek, hogy méltóságot és önbizalmat nyerjenek. Segít kapcsolatot teremteni – és ezzel megértést is – a társadalmi osztályok és a generációk között. És az önállóan dolgozó történészeknek ép-púgy, mint azoknak, akik megosztják egymás között gondolataikat, egy adott korhoz vagy helyhez tartozás érzését adja. Röviden, hozzásegít egy teljesebb emberi élethez. Ugyanakkor az *oral history* kihívást jelent a történelem elfogadott mítoszaival szemben, a történelmi tradícióban rejlő, tekintélyen alapuló ítéletalkotással szemben is. Módot nyújt arra, hogy radikálisan megváltoztassuk a történelem társadalmi üzenetét.

Fordította: VÉRTESI LÁZÁR

³ Evans, George Ewart: *Approaches to Interviewing*. Oral History, vol. 1. (1971) no. 4. 57.